

Ivy Lentić-Kugli

PRILOG ISTRAŽIVANJU OSJEČKIH KIPARA U 18. STOLJEĆU

Slavonija, koja je sve do 1526. godine bila u političkom, privrednom, kulturnom i umjetničkom pogledu integralni dio Hrvatske, bila je drastično i naglo, provalom Turaka i dugogodišnjom osmanlijskom okupacijom, oduzeta od matice zemlje.

Kroz taj period od circa 160 godina bili su slavonski gradovi, burgovi, naselja, samostani, crkve i kapele napušteni te su opljačkani i porušeni, propadali i nestajali, a umjetničko blago prošlosti bilo je razvučeno ili uništeno.

U takvim je prilikama bilo normalno, da se taj dio Hrvatske ni na umjetničkom polju nije mogao kontinuirano razvijati kao ostali dijelovi tadašnje slobodne Hrvatske. Stoga se i u umjetnosti i kulturi Slavonije osjeća praznina od 1526. pa sve do 1691. godine, tj. do konačnog oslobođenja ovog dijela Hrvatske od turskog gospodstva.

Nakon definitivnog oslobođenja Slavonije krajem 17. stoljeća ova se situacija u potpunosti mijenja. Taj dio Hrvatske dolazi pod izuzetno snažni utjecaj Austrije i austrijskih nasljednih zemalja kao i Mađarske, ali također i pod jake posredne i neposredne utjecaje iz susjedne Banske Hrvatske i Slovenije.

Slavonija u veoma kratkom vremenskom razdoblju ostvaruje brojna i kvalitetna djela na polju gradogradnje, arhitekture, slikarstva, kiparstva, zlatarstva i umjetničkog obrta i to od prvih početaka 18. stoljeća nadalje, koja nimalo ne zaostaju po svojoj kvaliteti za suvremenim ostvarenjima tadašnje Hrvatske, čiji umjetnički kontinuitet i razvitak nije bio tako drastično i dugotrajno prekinut.

Taj nagli polet i ta snažna stvaralačka dinamika na polju umjetnosti i kulture uslijedila je kao logična posljedica velike obnove ove teško napaćene zemlje.

Obnavljaju se porušena naselja i gradovi, podižu se nove utvrde i fortifikacije, grade se raskošni feudalni dvorci velikodostojnika carevine, obnavljaju se ili grade brojne crkve, kapele i samostani. Logično je stoga, da je ta velika obnova zemlje zahtijevala i intervenciju velikog broja zidara i zidarskih majstora iz svih dijelova carevine,¹ zatim kipara,² slikara,³ stolara, zlatara⁴ i ostalih.

Dosadašnjim istraživanjima u Historijskom arhivu u Osijeku ustanovljeno je nekoliko imena majstora kipara i slikara, koji su tijekom 18. stoljeća djelovali na teritoriju Osijeka.

Znanstvenim i arhivskim istraživanjima slikara 18. i 19. stoljeća u Osijeku najviše su se dosada bavili dr. J. Bösendorfer, dr. K. Firingner, O. Švajcer, dr. Simić-Bulat, prof. R. Putar i dr. A. Horvat.

O osječkim kiparima 18. stoljeća podaci su više negoli oskudni. U već ranije spomenutoj studiji spominje K. Firingner,⁵ uz imena osječkih slikara i nekoliko imena osječkih kipara 18. stoljeća. Međutim nam je zasada nemoguće atribuirati pojedinim iz arhivskih podataka poznatim kiparima, brojna sačuvana kiparska djela, koja se nalaze u Osijeku i bližoj okolici.

Stoga je to značajniji i interesantniji stolarsko-kiparski rad sačuvan u franjevačkoj crkvi u osječkoj Tvrđi, tj. monumentalni glavni oltar sv. Križa, koji je 1726. godine izradio »bečki majstor« J. K. Dill sa svojim pomoćnikom M. Lindnerom.⁶

Prema dosada poznatim i publiciranim podacima pretpostavljala se mogućnost i vjerojatnost da je glavni oltar sv. Križa u franjevačkoj crkvi u Osijeku bio izrađen od »bečkih majstora« i izvan Osijeka i prenesen u taj grad, kao što je to bio čest slučaj i drugdje npr. u Varaždinu (glavni oltar isusovačke crkve sv. Marije i glavni oltar franjevačke crkve sv. Ivana Krstitelja). Međutim je glavni oltar osječkih franjevaca u Tvrđi bio izrađen u samome Osijeku, s obzirom da je taj »bečki majstor« tj. J. K. Dill, koji ga je izradio zajedno sa svojim pomoćnikom, bio osječki građanin. Zvao se Joannes Caspar Dill, bio je po profesiji »arcularius«, a rođen je oko 1685. godine. On je kao osječki arcularius umro u Tvrđi dne 7. XI 1755. godine.⁷ Prema tome je očito da je Joannes Caspar Dill izradio u samome Osijeku glavni oltar franjevačke crkve zajedno sa svojim pomoćnikom M. Lindnerom, a također je očigledno da je on u vremenskom rasponu od 1726. godine (godina izrade glavnog oltara u franjevaca) pa sve do svoje smrti u Osijeku 1755. godine zasigurno izradio još i neke druge (zasada još neidentificirane) oltare u Osijeku, a možda i u bližoj okolici.

Od ostalih kipara, koji su djelovali u Osijeku u prvoj polovini 18. stoljeća spominje se najranije ime Simona Lenauera. Uz zapis o njegovoj smrti dne 9. VI 1720. godine stoji ubilježeno da je on bio »coelebs et professionis sculptoreae«, te da je bio pokopan na tvrđavskom groblju.⁸ Drugi osječki kipar iz tog prvog razdoblja 18. stoljeća, bio je Josephus Geropp (ili Gerup).⁹ O tome kiparu posjedujemo nešto više arhivskih podataka. Josephus Geropp primljen je kao »Bildhauer« već 8. VI 1726. godine među osječke građane, a bio je rodom iz Maribora u Štajerskoj.¹⁰

Geroppa ponovo nalazimo u dokumentu od 14. II 1735. godine i to zajedno sa Johannom Buckerom kao tutora pupila pok. Brucknessera.¹¹ Josephus Geropp bude 9. III 1738. izabran za gradskog prisjednika u Osijeku.¹² Posljednji se puta njegovo ime spominje u dokumentu od 11. VII 1743. godine, kada on postaje zajedno sa Peterom Offensteinerom tutorom pupila pok. Huttera.¹³ Čini se da je kiparski majstor Josephus Geropp morao biti uvaženi građanin i traženi kipar u tadanjem Osijeku. No nažalost nam do danas nije bilo moguće, prema do sada istraženim arhivskim dokumentima, atribuirati ovome kiparu bilo koje od sačuvanih kiparskih djela u Osijeku.

U prvoj polovini 18. stoljeća djelovao je u Osijeku i Joannes Schokotnick »socius statuarius«, koji je umro u Osijeku 20. XII 1737. godine.¹⁴ U to vrijeme nalazimo u Osijeku i kipara Tregera, kome je 10. VI 1733. umrla kćerka Anna.¹⁵

U drugoj polovini 18. stoljeća javlja se i ime kipara Franciscusa Hein-
cza,¹⁶ koji je kao kipar djelovao u osječkom Donjem gradu, gdje je i umro 19.
V 1788. godine.¹⁷

Osječki kipar Michael Kaupe djelovao je također u drugoj polovini 18.
stoljeća u Donjem Gradu. Njegovo se ime spominje prilikom smrti njegove
žene Barbare dne 9. VIII 1792.¹⁸

Osječki kipari 18. stoljeća imali su i svoje pomoćnike-kalfe, što nam
dokazuje da su oni morali imati dosta posla i narudžaba. Tako se npr. u dru-
goj polovini 18. stoljeća spominje kao »sculptor sodalis Suevus« neki Antonius
Spillmann, koji umire 6. XI 1773. godine u Osijeku,¹⁹ a također i Antonius
Kreibich, rođen oko 1748. godine u Burgsteinu u Češkoj, koji kao kiparski
kalfa umire u Osijeku 17. IX 1788. godine,²⁰ i konačno Joannes Réff »sodalis
sculptor«, rodom iz »Quinque Ecclesiae« (Pečuh), koji je umro u Osijeku 29.
X 1789. godine.²¹

K. Firinger spominje u svojoj studiji još i neke druge osječke kipare 18.
stoljeća, ali bez pobliže oznake vremenskog perioda u kome su oni djelovali
i to Jankovića i Josipa Erda,²² kao i kipara Paulusa Helfera, koji je djelovao
u Osijeku u drugoj polovini 18. stoljeća.²³

Daljnijim istraživanjima arhivskog materijala bilo je moguće ustanoviti
neke kulturno-historijske zanimljivosti, koje ne samo da su usko povezane
s radom i teškoćama osječkih kipara onoga vremena, već su i u vezi sa sta-
njem kiparske umjetnosti u tadanjem Osijeku i bližoj okolici.

Iz tih arhivskih izvora proizlazi da situacija za kipare, tj. za pripadnike
tzv. »slobodne profesije« u drugoj polovini 18. stoljeća u Osijeku nije bila baš
naročito ružičasta.

Takva konstatacija proizlazi iz tužbi Paulusa Helfera, osječkog kipara,
kao i iz protutužbi osječkog stolarskog ceha.

Paulus Helfer »incola et scuptor Eszekensis« tuži se npr. 13. IX 1774.
godine Kraljevskom vijeću na osječke stolare, koji mu oduzimaju posao i či-
ne mu velike štete.²⁴

U vezi te Helferove tužbe poslao je osječki ceh stolara 1774. godine svoje
opravdanje, zapravo protutužbu virovitičkoj županiji.²⁵ Osječki stolari navo-
de, da se Helfer na njih tuži što se već nekoliko godina ne samo pačaju u nje-
govu umjetnost, već da i na njegovu štetu ugovaraju kompletne poslove oko
izrada oltara. Osječki stolari tvrde međutim, da su Helferove optužbe u pot-
punosti lažne i izmišljene, jer je on sam radio kao kalfa preko dvije godine
prvo kod osječkog stolarskog majstora Jacoba Gerstnera, a zatim još i pola
godine kod osječkog stolara Thomasa Viertlera (ili Würthlera). A osim toga,
navode oni, svima je poznato, da je kiparski posao slobodna umjetnost, koja
nema posebne povlastice (za razliku od majstora stolara udruženih u cehu,
o. p.). I samo je po sebi jasno, kažu oni, da izrada čitave arhitekture oltara
(tj. stolarija) pripada isključivo u nadležnost stolara, kao što je to, uostalom,
i poznato diljem svih carskih zemalja. Stoga i tužilac Paulus Helfer nema
pravo u vezi sa svojim optužbama, naglašuju osječki stolari, jer je kiparski
posao »slobodna umjetnost« (»eine freie Kunst«), što Paulus Helfer nije shva-
tio, tj. nije shvatio povlastice i privilegije koje su date stolarima. Prema tome
on se takvim poslovima (tj. izradom arhitekture oltara) uopće ne bi smio ba-
viti s obzirom da mu je takav rad ustvari zabranjen. I onda se još taj Helfer
— naglašuju u svojoj tužbi stolari — tuži da mu mi stolari činimo nepravde,

a što je nama potpuno nepoznato, s tim više što nam upravo taj kipar — nama stolarima — oduzima kruh iz usta, a što opet taj kipar Helfer ne može negirati.

Za potvrdu svojih tvrdnji navode osječki stolari slijedeće: stolar Thomas Viertler dogovorio je s »kaluđerom« u kloštru Gobestin ili Pobestin (teško čitljivo ime naselja) da za 500 forinti načini jedan oltar po dogovoru. Isti je taj »kaluđer« potrebni kiparski posao naručio kod Paulusa Helfera, koji je međutim izjavio, da taj posao ne može izvršiti za svotu manju od 100 dukata, a osim toga je još zahtijevao da mu stolarski majstor dade i sav potrebni materijal kao drvo, ljepilo itd., tako da na kraju stolarskom majstoru ne bi ostalo više ništa od ugovorene svote. I upravo zbog tih pretjeranih zahtjeva kipara Helfera, odustao je stolar Viertler u potpunosti od ugovorena posla. I tada se našao jedan »polukipar ili nadrikipar« (u arhivskom dokumentu je doslovce navedeno »ein jüdischer Cinczar«), koji je čitav taj posao »taliter qualiter« načinio za 300 forinti. Zatim je taj isti stolarski majstor Viertler u »kaluđerskom samostanu« u Botthyanu ugovorio izradu jednog »Frontispiciuma«, a k tome još i tri kamene vaze s cvijećem. I ponovo je za taj posao najljepše preporučio kipara Helfera, koji međutim, preuzeti posao nije dovršio ni kroz dvije godine, pa je uslijed toga isti kloštar bio prisiljen da ove vaze s cvijećem dade izraditi u Petrovaradinu.

I upravo zbog svega toga, nema rečeni kipar Helfer ni najmanje prava da se tuži na stolare, jer nije štetu pretrpio on, već osječki stolari. I na kraju napominje osječki stolarski ceh, da je izrada čitave »arhitekture oltara« (tj. stolarije) poznata samo stolarima, te ona isključivo spada u njihovu djelatnost, pa prema tome Helfer, kao kipar, uopće i nije upućen u taj posao.

Ovaj akt nije datiran, već je poznata samo 1774. godina, kada je napisan, a potpisali su ga u Osijeku »Ober- und Unterzechmeister der ganzen ehrsamen Tischlerinnung«.

Kao odgovor na optužbe osječkog stolarskog ceha podnosi kipar Helfer dne 9. XI 1774. godine virovitičkoj županiji svoju protutužbu,²⁶ iz koje ponovo saznajemo neke interesantne pojedinosti o životu toga kipara. Helfer tako navodi, da ga osječki ceh stolara optužuje da se on ne drži svojih obaveza i da je on u neku ruku neki »potepuh« i zato se on smatra dužnim da dade ovo objašnjenje kako bi na taj način mogao opovrgnuti njihove tvrdnje i optužbe. U svojoj protutužbi on stoga navodi da se osječki stolari već kroz duže vrijeme usuđuju raditi i kiparske poslove, te on zbog toga i nije u stanju — i to upravo zbog pomanjkanja poslova — da pristojno živi i da sklopi bilo kakav ugovor za svoj rad. On ih nadalje optužuje da oni sklapaju i ugovaraju poslove i do svote od 1.400 forinti, dok njihov stolarski rad ustvari iznosi najviše 300 forinti. Helfer stoga moli da mu cijenjani gradski magistrat u Osijeku svakako izda potvrdu da on od svog kiparskog posla nije u stanju a ni u mogućnosti živjeti kao pošten čovjek. Naglašava i to, da je postao osječki građanin i budući da je on to postao, želio bi i nadalje ostati i raditi u tome gradu. Između ostaloga napominje i to: »... ako su u Osijeku već primili kao punopravnog građana jednog kiparskog majstora, valjda onda nisu mislili da će taj isti izvršavati tri ili više profesija.« A u vezi optužbe osječkih stolara »da je on nemaran u svome poslu kao i da na vrijeme ne izvršava svoje obaveze i ugovorene poslove« iznosi on slijedeće: »... Ex-Jezuiti su npr. naručili kod njega izradu glavnog i jednog pobočnog oltara za svoju rezidenciju, ali su mu

taj posao oduzeli »tišleri«. Taj glavni oltar stajao je 550 forinti. I tada su jednom drugom kalfi dali još i 100 dukata više, a osim toga su mu još dali kroz dvije godine i jeto i piće, kao i drvo i ljepilo, a na kraju su dobili loše obavljani posao.«

Isto mu se dogodilo i kod »patra franciscana«. I tada su ga stolari optuživali da je on preskup, na što Helfer primjećuje »da dobar rad nikada nije preplaćen«, te nadovezuje »kako bi uopće kipari i mogli suviše skupo računati svoj rad, kada se već gotovo u svakoj setendri nalazi po jedan izučeni kipar, pa zbog toga oni svi i žive u tako teškoj bijedi.«

Povrh svega toga, nastavlja Helfer, mora on sebi dozvoliti još i to, da iz drugih mjesta kao npr. iz Pecuha, Bude i Pešte dolaze ovamo raditi tamošnji kipari, a njihovi su radovi više negoli slabi, dok on — sa svoje strane — ne može nikoga prisiljavati da od njega naručuje posao. Helfer se nadalje tuži, da on u ovakovim prilikama ne može više živjeti. On smatra, na temelju svega izloženoga, da se prigovori i optužbe osječkog stolarskog ceha ne mogu uzeti ozbiljno, te primjećuje nadalje, da se ne bi smjelo dozvoliti da u Tvrđi u Osijeku, kao i u osječkom Donjem i Gornjem gradu rade — osim njega — još i drugi kipari, jer će se na kraju desiti da će svi ti kipari — zbog pomanjkanja posla — ići od kuće do kuće kao prosjaci.

Helferovu protutužbu upućenu virovitičkoj županiji od 9. XI 1774. godine, popratio je svojom preporukom osječki gradski sudac »Stadt-Richter und Kath allda« u Osijeku 10. XI 1774. godine.²⁷ U tom popratnom dopisu osječki gradski sudac svjedoči i potvrđuje istinitost navoda kipara Helfera u vezi s njegovim sporom s osječkim stolarskim cehom. Gradski sudac napominje da je Helfer bio od strane osječkog stolarskog ceha onemogućavan u svome radu, te se zbog toga nije ni mogao nadati bilo kakvom poslu u Osijeku, već je morao potražiti posla i kruha izvan Osijeka. I stoga, ukoliko se ne uspije spriječiti pačanje osječkih stolara u njegovu profesiju, Helferu je u potpunosti onemogućen rad i život u tome gradu. Osim toga je kipar Paulus Helfer vrlo lošeg zdravlja, te upravo zbog pomanjkanja posla ne može udovoljiti svojim poreskim obavezama.

U vezi sa sporovima Paula Helfera i osječkog stolarskog ceha održana je u Osijeku dne 22. septembra 1774. godine skupština na Helferovu molbu. U vezi s tim optužbama donesena je i presuda dne 10. novembra 1774. godine,²⁸ koja u originalu glasi:

»Infrascriptus praesentium per Vigorem recognosco quod in Anno Domini 1774. penes Gratosam Inclitae Universitatis Sub Particulari Die 22 7 bris 774 in Superiori Camerali Civitate Eszek Comitatus de Verecze ingremiata tenta Congregatione Paragrapho 32^a interventam Determinationem: ad Instantiam Pauli Helfer, Incolae et Sculptoris Interioris Cameralis Civitatis Eszek contra Arcularios Eszekienses Suae Maiestati Serenissimae porectam investigassem Statutis eorum, et personaliter coram me presentibus, tam querulante, quam et incusatis Magistris Arculariis, Idem Magistri Arcularii contra expositionem Querulantis suas Sub. No. 1° uti et ipse Querulans Sub No. 2° reflexiones exhibende. Si quidem ex Contextu earundem et Signanter Numeri primi appareret, Querulantem Paulum Helfer ultra duorum Annorum Spatium apud Arcularios Eszekienses Jacobum Gersthner, et Thomam Würthler qua Sodalem Servivisse, et laborasse, ac relicto Arculariorum labore semet Arti Sculptoriae ultro applicuisse, Arcularii vero Archi-tecturam caeteroquin cal-

lentes a paritate caeterarum Liberarum, ac Regiarum Civitatum sodales pro Laboribus suis vulgo **Smied** nuncupatis libere ex eo etiam a fortiori, quod idem Privilegio... in quo neutiquam, similium laborum Operatio interdicta haberetur, sed nec per Publicum, uti Querulans exponit, hactenus interdicta exstitit Semet assumere et conservare asserent, ac deinde quoniam Sculptorea Ars Libera esset, et Arcularii Figuram labores caeteroquin non tractarent, non solum in favorem Sui, verum et aliorum, qui Artem hanc liberam praticare volent, cedere allegarent: Finaliter demum propter Querulantis excessivam taxationem attestato etiam sub littera A. fundatam, quoniam rari laborem Querulanti Sculptori concederent, eosdem ad Arcularios pro perficiendis laboribus Suis venire necessum est. Allegata proinde per Arcularios, Similes Sculptoreos labores, perficiendi, nec in Privilegio Sui Caehali reperibili, nec ex Publico interveniente Inhibitione, assumptoque pro Se in favorem Liberae Artis hujus Sculptoreae hactenus usuato exercitio, an per Querulantem nullo caeteroquin Privilegio provisum, sed uti praemissum in Taxatione Laboris Sui excedentem, ex practicato Usu hactenus turbari possint Inclytae Universitatis alto Determinio Substernitur.

Super quo hancce Humilimam Inclytae Universitati facio

Relationem Sub Parochiali Congregationem.

10^a Novembris 774 Eszekini Celebrata

Josephus Szusther«

Iz ove presude od 10. XI 1774. godine vidljivo je, da je Paulus Helfer, koji je prvo radio kao kalfa kod osječkog stolarskog majstora Jacoba Gerstnera, a zatim i kod osječkog stolara Thomasa Viertlera, taj zanat nakon toga napustio i posvetio se kiparstvu. U tome aktu se izričito navodi da je on bio »incola et sculptor Interioris Cameralis Civitatis Eszek«, tj. da je svoj kiparski zanat izvršavao u osječkoj Tvrđi.

Iz ovih tužbi i protutužbi iz 1774. godine mogu se uočiti neke interesantne činjenice u vezi s položajem kipara, odnosno kiparske umjetnosti u tadanjem Osijeku u drugoj polovini 18. stoljeća. Tako je npr. interesantna izjava kipara Helfera u kojoj on navodi, da se »već u svakoj selendri nalazi po jedan izučeni kipar i da svi oni žive u teškoj bijedi«. Prema tome, iako je Helfer zasigurno nešto malo i pretjerao, bilo je u to vrijeme u Osijeku i okolici mnogo izučenih kipara, koji nijesu imali dovoljno posla. Helfer se tuži da unatoč tome dolaze ovamo raditi još i kipari iz Pečuha, Bude i Pešte, a čiji su radovi »užasno loši«. Vjerojatno je i ta izjava bila zatrovana subjektivnim kao i objektivnim teškoćama majstora Helfera, ali nam ona ipak otkriva činjenicu, da su u 18. stoljeću u Osijeku i njegovoj okolini radili i kipari iz Mađarske. Navod ogorčenog Helfera potvrđuje nam i jedan drugi arhivski podatak, tj. navod iz »Historia domus« vukovarskog franjevačkog samostana iz 1733. godine,²⁹ u kojoj se spominje da je 30. siječnja iste godine »hodie advenit Rendus. Philippus Rorovich qui fuit Quinquis Ecclesys propter magnum Altare pro Ecclesia Sarengradensis«, Osim toga postoje i arhivski podaci, da su i u samome Osijeku u drugoj polovini 18. stoljeća, radili kipari iz Mađarske, kao npr. »sodalis sculptor Joannes Réff«, rodnom iz Pečuha,³⁰ koji umire u Osijeku 1789. godine. Da je u to vrijeme ponuda kiparskih radova prelazila mogućnost potražnje potvrđuju nam i daljnji podaci Paula Helfera. Taj kipar naime traži da se ni u jednom od triju dijelova grada Osijeka (Tvrđa, Dolnji

i Gornji grad) ne bi smjelo dozvoliti da se naseli bilo koji drugi kipar osim njega — Paulusa Helfera, kipara u Tvrđi i osječkog građanina. Situacija je međutim, bila drugačija, jer je tada radio kao kipar u osječkom Donjem Gradu Franciscus Heincze, koji je bio rođen oko 1754. godine i koji je umro u osječkom Donjem Gradu 19. X 1788. godine.³¹ Osim njega nalazimo u Donjem gradu i kipara Michaela Kaupe, kome je žena Barbara umrla 9. VIII 1792. godine.³²

Na temelju arhivskih podataka moguće nam je za sada saznati nešto više o djelovanju i životu osječkog kipara Paulusa Helfera, međutim, nam žalost nije moguće ustanoviti koje je on radove u Osijeku i okolici izveo, i to zbog toga, što arhivski podaci govore samo o onim radovima koje on nije izveo.

Također nam iz arhivskih podataka nije jasno da li je Paulus Helfer bio porijeklom Austrijanac, Čeh ili Mađar. Sigurno je jedino to, da je on došao u Osijek prije 1774. godine i da je radio kao kalfa kod osječkih stolara Jacoba Gerstnera i Thomasa Viertlera, nakon čega je napustio taj zanat i posvetio se isključivo kiparskoj profesiji.

Njegov prvi »gazda«, osječki stolarski majstor Jacob Gerstner, bio je »arcularius magister« i porijeklom Mađar, te je kao stolarski majstor radio u osječkoj Tvrđi, gdje je i umro dne 9. II 1781. godine.³⁴

U vezi Helferova neizvršena rada za samostan u Botthyanu, saznajemo da Helfer nije samo izrađivao kipove od drva, već i kipove od kamena, jer inače ne bi u njega naručili kaluđeri samostana u Botthyanu izradu kamenih vaza s cvijećem. Sam Helfer navodi u svojoj tužbi od 9. XI 1774. godine da su »Ex-ezuiti« kod njega naručili izradu glavnog i pobočnog oltara za svoju rezidenciju. Vjerojatno se ovdje radilo o župnoj crkvi sv. Mihajla u Tvrđi, koja je ranije pripadala Isusovcima, a nakon ukinuća njihova reda 1773. godine, postala župnom crkvom.

Iz tužbe osječkog stolarskog ceha iz 1774. godine saznajemo da je Thomas Viertler ugovorio s »kaluđerom kloštra u Pobestinu ili Gobestinu« za Paulusa Helfera izradu kompletnog oltara uz cijenu od 500 forinti. Međutim Helfer nije bio zadovoljan s ugovorenom cijenom, te je stolar Viertler u potpunosti odustao od ugovorenog posla, kojeg je na kraju izvršio »kako tako« jedan nadrikipar za 300 forinti.

Nadalje saznajemo iz Helferove tužbe od 9. XI 1774. godine, da mu se isti slučaj dogodio i kod »patra franciskana« tj. da je on i tamo bio izgubio posao zbog navodne skupoće svoga rada. O tom njegovom ugovorenom, ali neizvršenom djelu kod osječkih franjevaca svjedoči nam i potvrda, koju je 4. XI 1774. godine izdao guardijan tog samostana fra Ladislaus Jesik. On svjedoči da je kipar (sculptor) Paulus Helfer, koji je radio u unutarnjem gradu Osijeka (Tvrđi) primio na sebe neke poslove u vrijeme popravka franjevačke crkve, ali te poslove nije izvršio pa je franjevački samostan morao zbog toga potražiti drugoga za dovršenje istih radova i pronašao prikladnog drvodjelca iz Donjeg podgrađa, jer je tako trebalo zbog dovršenja poslova.³⁵

Zbog svih tih nedaća i nesuglasica s osječkim stolarskim majstorima i osječkim stolarskim cehom, morao je Paulus Helfer tražiti posla i kruha izvan Osijeka, te se prema tome njegovi do danas neidentificirani radovi mogu eventualno još pronaći i u bližoj i daljoj okolici Osijeka. Svakako će za iden-

tifikaciju tih njegovih eventualno sačuvanih radova, kako u samom Osijeku, tako i u njegovoj bližoj i daljoj okolici, biti potreban sistematski istraživački rad u arhivima Osijeka i Zagreba.

Paulus Helfer postao je već prije 1774. godine »punopravni građanin Osijeka«. U vrijeme svojih financijskih i poslovnih neprilika bio je on već i vrlo lošeg zdravlja. Čini se da se zbog svega toga morao čak i preseliti iz Osijeka i živjeti »in allodys«, jer je uz zabilježbu o smrti njegove kćeri, mrtvo-rođenčeta, dne 15. II 1777. ubilježeno da je ona bila »sculptoris filia in allodys«. ³⁶ Paulus Helfer, osječki kiparski majstor i »slobodni umjetnik« umire u Osijeku dne 29. V 1778. godine. ³⁷

Bogati arhivski fondusi Historijskog arhiva u Osijeku kriju u sebi sigurno još mnogo veoma interesantnih podataka o životu i djelovanju osječkih kipara 18. stoljeća, te će se sistematskim istraživanjem i proučavanjem ove problematike zasigurno moći ustanoviti i atribuirati za sada još anonimna djela novootkrivenim kiparima, koji su radili i djelovali u Osijeku, a čija su nam djela i danas sačuvana u osječkim crkvama i samostanima kao i na javnim trgovima, te u muzejskim zbirkama.

BILJEŠKE

- ¹ I. Lentić-Kugli, Prilog istraživanju osječkih graditelja 18. stoljeća — Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 1/1973, str. 9—21.
- ² K. Firinger, Osnivanje osječke crtačke škole i njen prvi učitelj Antun Münzberger — Osječki zbornik, VIII, 1962, str. 153.
- ³ I. Lentić-Kugli, Slikarstvo Slavonije u 18. stoljeću — Katalog izložbe »Umjetnost 18. stoljeća u Slavoniji«, Osijek 1971. V. Borčić, idem.
- ⁴ I. Bach, Radovi augsburških zlatara Gottlieba Menzela i Johanna Heinricha Menzela iz 1736—1737. godine u biskupskom dvoru u Đakovu — Peristil, br. 3/1960. I. Bach, Prilozi za poznavanje zlatarstva u Hrvatskoj — Peristil, br. 4/1961, str. 93. I. Lentić, Zlatarstvo u Slavoniji 18. stoljeća — Katalog izložbe »Umjetnost Slavonije u 18. stoljeću«, Osijek 1971, str. 32—41.
- ⁵ I. Lentić, Prilog istraživanju osječkih pojasara s kraja 18. stoljeća i početka 19. stoljeća — Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 1/1973, str. 21—26. I. Lentić, Kalež Martina Ljubičića budimskog zlatara u Slavonskoj Požegi, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 5/1970, str. 11—12.
- ⁶ K. Firinger, o. c., str. 153.
- ⁷ J. Bösendorfer, Diarium sive Prothocollum venerabilis conventus S. Crucis inventae Essekinii intra muros ab anno 1686 ad annum 1851. Starine, knj. XXXV, Zagreb 1916. J. Bösendorfer, Vjerska organizacija u Osijeku, Zbornik arheološkog kluba »Mursa«, Osijek 1936, str. 21. A. Horvat, Osijek, Likovna enciklopedija, III, str. 606.
- ⁸ Historijski arhiv Osijek (u daljnjem tekstu: HAO) — liber defunctorum in Praesidio Essekinensi, Allodys et trans Dravum ab anno 1739—1795.
- ⁹ HAO — Liber mortuorum (Tvrđa, Gornji i Donji grad) od 1704.
- ¹⁰ K. Firinger, o. c., str. 153.
- ¹¹ I. Mažuran, Najstariji zapisnik općine Osijek-Tvrđa od 1705. do 1769. godine, Osijek 1964, str. 108.
- ¹² I. Mažuran, o. c., str. 126.
- ¹³ I. Mažuran, o. c.,

- ¹³ I. Mažuran, o. c., str. 145.
¹⁴ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
¹⁵ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
¹⁶ K. Firinger, o. c., str. 153.
¹⁷ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
¹⁸ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
¹⁹ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
²⁰ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
²¹ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
²² K. Firinger, o. c., str. 153.
²³ K. Firinger, o. c., str. 153.
²⁴ Arhiv Hrvatske (u daljnjem tekstu: AHZ), spisi virovitičke županije, sig. 384/774.
²⁵ AHZ — spisi virovitičke županije, sig. 481/774.
²⁶ AHZ — spisi virovitičke županije, sig. 481/774.
²⁷ AHZ — spisi virovitičke županije, sig. 481/774.
²⁸ AHZ — spisi virovitičke županije, sig. 481/774.
²⁹ Vukovar, Franjevački samostan — Historia domus.
³⁰ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
³¹ I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
³² I. Lentić-Kugli, o. c., str. 16.
³³ AHZ — spisi virovitičke županije, sig. 481/774.
³⁴ HAO — Liber sepultorum ab anno 1777 usque ad 1817.
³⁵ AHZ — spisi virovitičke županije, sig. 481/774.
³⁶ HAO — Liber defunctorum, o. c.
³⁷ HAO — Liber defunctorum, o. c.

BEITRAG ZUR FORSCHUNG ÜBER DIE OSIJEKER BILDHAUER DES 18. JAHRHUNDERTS

Als nach fast 160-jähriger türkischer Okkupation dieser Teil Kroatiens endlich im Jahre 1691. befreit wurde, erlebte Slavonien auf allen Gebieten und somit auch auf dem Gebiete der Kunst einen grossen Aufschwung, eine neue Renaissance.

Überall im Lande herrschte eine emsige Tätigkeit: die verfallenen, verlassen und ausgeplünderten Städte, Klöster und Kirchen wurden neu aufgebaut, die Städte, befestigt und die neuen Herren, Mitglieder des deutsche und oesterreichischen Grossadels, errichteten im 18. Jahrhundert ihre prächtigen Landsitze.

Die Ausschmückung der neu erbauten Kirchen verlangte auch eine grosse Intervention von Malern, Bildhauern und Kunsttischlern, deren Arbeiten uns noch heute meistens erhalten geblieben sind, leider aber noch immer als Arbeiten anonymen Meister.

Bis jetzt ist uns nur der Name und das Werk des Meisters des Hauptaltars in der Franziskanerkirche in Osijek bekannt. Dieses wertvolle Werk der Kunsttischlerei und der Bildhauerkunst verfertigte im Jahre 1726. der Wiener Meister Johann Caspar Dill mit seinem Gehilfen M. Lindner.⁶ Johann Caspar Dill verfertigte höchst wahrscheinlich auch andere Werke in Osijek und in der Umgebung, da er bis zum Jahre 1755. in der Osijeker Festung als »Arcularius« tätig war. J. C. Dill, geboren um das Jahr 1685., wurde Bürger von Osijek und starb in der Osijeker Festung am 7. XI 1755.⁷

Die Namen der anderen Bildhauer, welche im 18. Jahrhundert in Osijek tätig waren, sind uns nur aus Archivalien bekannt, wie z. B. die Namen der Bildhauer Simon Lenauer (gestorben 1720), Josephus Geropp,⁹ Bürger von Osijek und aus Maribor gebürtig¹⁰ Joannes Schokotnick (gestorben 1737), Treger, Franciscus Heinz und Paulus Helfer.²³

Paulus Helfer, »Incola et Sculptor Interioris Cameralis Civitatis Eszek« war in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in der Osijeker Festung als Bildhauer tätig. Er wurde schon vor dem Jahre 1774. Bürger von Osijek. Er war erst zwei Jahre bei dem Tischlermeister Jacobus Gerstner und dann noch ein halbes Jahr bei dem Tischler Thomas Viertler als Gehilfe in Osijek tätig. Danach gab er das Tischlerhandwerk auf und widmete sich ausschliesslich der Bildhaeurkunst.

Paulus Helfer starb in Osijek am 29. V. 1778.

Aus den Klagen und Gegenklagen Paulus Helfers und der Osijeker Tischlerzunft^{24,28} erfahren wir manche interessante Tatsachen und Einzelheiten aus dem Leben und Wirken der Tischler und Bildhaeur in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.

So z. B. klagt Helfer die Osijeker Tischler an, dass sie ihm in sein Handwerk pfuschen, und dass auch sie Figuren herstellen, wozu sie kein Recht haben; dass sie ihm vor der Nase alle Arbeit wegschnappen und ihm auf diese Weise sein Leben, seine Arbeit und auch jeglichen Lebensunterhalt unmöglich machen. Helfer klagt weiterhin, dass sich heute schon fast in jedem Dorfe ein ausgelernter Bildhauer befindet, dass sie alle nur mit grosser Not ihr Leben fristen. Ausserdem kommen auch noch fremde Bildhauer aus Fünfkirchen, Buda und Pest nach Osijek, um hier zu arbeiten. Deswegen bittet Helfer, dass man keinem anderen Bildhaeur ausser ihm gestatte in einem der drei Stadtteile sich anzusiedeln und Arbeit zu nehmen. Uns ist jedoch bekannt, dass in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in der Unteren Stadt Osijek noch zwei weitere Bildhauer tätig waren, u zw. Michael Kaupe und Franciscus Heincz (gestorben im Jahre 1788).

Die Osijeker Tischler widerlegen in ihrer Gegenklage Helfers Anklagen und behaupten folgendes: Paulus Helfer und nicht die Osijeker Tischler waren im Unrecht, denn gerade Helfer sei derjenige, der ihnen die Arbeit vor der Nase wegschnappt. Helfer ist ein »freier Künstler« und somit hat er keine »Privilegien« der Tischlerinnung. Die Verfertigung der kompleten »Architektur« der Altäre ist ausschliesslich Tischlerarbeit, mit welcher sich ein Bildhaeur überhaupt nicht befassen darf. Ausserdem ist Paulus Helfer auch zu teuer und auch zu schlampig in seiner Arbeit und kommt seinen Verpflichtungen nicht nach. Und gerade deswegen haben sie so manche schon abgeschlossene Arbeit verloren.

Diese gegenseitigen Beschuldigungen und Klagen zeigen uns, was für Zwisten und Streitigkeiten sich zwischen dem »freien Künstler« (d. h. einem Bildhauer ausserhalb der Zunft) und den Tischlern, vereint in der starken und einflussreichen Tischlerinnung abspielten.

Jedenfalls musste zwischen ihnen eine grosse und umbarmherzige Konkurrenz bestanden haben, was uns auch die Tatsache bestätigt, dass es damals in Osijek und in der Umgebung mehr Bildhauer gab, als beschäftigt werden konnten.